

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 114 1993

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Ulla-Britta Lagerroth, Margareta Wirmark

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Ulf Boëthius

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskript.

ISBN 91-87666-08-01

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Fälths Tryckeri, Värnamo 1994

»Försvar för poesin», Landgrens installationsföreläsning från 1982, utgår från Philip Sidneys och Shelleys klassiska apologier för poesins existensberättigande för att avsluta med att polarisera deras möjlighet att basera sin poesitro på en metafysisk harmonilära mot en modern språklig motståndsestetik, formulerad av bl.a. Johannes Edfelt och Theodor Adorno, men naturligtvis förefintlig även i den tidiga modernismens språkuppror. »Gunnar Ekelöf och antiken» från 1984 bygger till stor del på Landgrens tidigare rön i doktorsavhandlingen från 1971 och undersökningen *Den poetiska världen* (1982) men ger samtidigt en värdefull syntetisk överblick över Ekelöfs kontroversiella förhållande till antiken och upp-täcktt av den levande vardagsantiken som en fruktbar kontrast till de nyklassiska statyernas pompösa prakt.

Om Ekelöf handlar också den fjärde uppsatsen, som gör en omläsning av dikten »Djävulspredikan» ur samlingen *Vägvisare till underjorden* (1967). Detta högst essentiella stycke poesi blev föremål för en inträngande analys i Landgrens doktorsavhandling, men han har återgått till dikten, föranledd därtill mindre av senare forskningsinsatser som belyst eller kommenterat dikten än av behovet att närmare studera den kontinuerliga process som Ekelöfs arbete med dikten utgör. Detta har blivit tråden genom den digra studien, som faktiskt är den längsta och kanske tyngst vägande i hela volymen. Dess substantiella täthet är av sådant slag att utrymmet inte medger en mer detaljerad redogörelse för innehållet.

Avslutningsvis följer en studie av en av Rilkes Orfeus-sonetter (1: 17), den som börjar: »zu unterst der Alte, verworren». Den är inriktad på att kartlägga ett intrikat och organiskt språkspel i dikten, och Landgren kan här uppåda hela sin eminenta skicklighet som strukturalistisk analytiker när det gäller att blottlägga detta spel. Men när han till slut sammanfattar på följande sätt: »När Rilke [här] utnyttjar de för diktkonsten speciella språkliga verkningsmedlen till det yttersta och låter den till vegetationsmetaforiken knutna poetiska bilden av trädet med dess grenar och rotsystem reflekteras i textens syntax, rytmer och ljudfigurer [---]» (s. 199), kan jag inte undlåta att komma med en marginell invändning: Är det verkligen Rilke som får oss att urskilja språkspelen? Eller är det strukturalisten? Om det skulle råka vara den senare, är det sannerligen en skicklig och beundransvärd prestation.

Ingemar Algulin

Horace Engdahl: *Stilen och lyckan. Essäer om litteratur*. Bonniers. Sthlm 1992.

I mångt och mycket är Horace Engdahls *Stilen och lyckan. Essäer om litteratur* ett imponerande verk, en bok att uppriktigt glädja sig åt och gratulera upphovsmannen till. Redan bokens yttre form tjuvar; inte minst livas ögat av Jan Håfströms vackra omslagsbild – hela förpackningen (om man får uttrycka sig så vanvördigt) signalerar att här skall bjudas något ut-

över gängse litteraturvetenskapliga krior.

I mångt och mycket är det också så. Engdahl besitter en ovanligt bred beläsenhet och en speciell djärvhets och kombinationsförmåga, som förläner hans texter en alldeles särskild kvalitet, en omisskännlig lyster om man så vill. Hans framställning är lärörrik, och ofta präglas den av en berömvärd fokusering på *hur* texter är gjorda, på hur element sam- och motspelar. Emellanåt kan man kanske fastna på en formulering som synes vara mer lysande än genomskinlig, haka upp sig på partier som vetter åt det preciosa. Men generellt är det inte så. Engdahl kräver inte mer av sina läsare än vad textanalysens komplexitet kräver av honom.

Och ändå: ett visst mått av besvikelse dröjer sig kvar efter fullbordad läsning; jag kan inte hjälpa det. Ett slags förundran som inte är helt lätt att formulera på ett rimligt och rättvist sätt. Men det förvånar mig att så många av och så mycket i texterna är av sekundär natur: referat av andras tankegångar, exempel hämtade från andras läsningar. Jo visst, så blir det ju ofta när man skriver recensioner och översiktsartiklar, men i den litterära essän – och det var ju det, det skulle handla om här – vill man ju också förnimma ett personligt tonfall, få en känsla av att den som formar skriften grävt i sina egna erfarenheter, inte bara samlat ihop andras. Det är som om jag inte riktigt vet *vems* text jag läser; det är som om texten saknade instans.

Kanske bottenar också min partiella besvikelse i Engdahls fäbles för att reducera så mycket till i huvudsak språkliga gester, till roller och spel. Jag provoceras – ja, jag provoceras – av formuleringar som »Franska Revolutionen var i hög grad en formuleringsfråga» (s. 47). Som om franska revolutionen – till exempel – inte också i hög grad var en fråga om känsla, intellekt och engagemang. Och denna underliggande föreställning att språkliga uttryck avpassas efter den beräknade effekten tycks mig tillmätas överdriven vikt.

Kort sagt: jag saknar intresse och lyhördhet för allt det som *inte* låter sig formas av givna mönster. Men så är jag kanske också alltför präglad av min hemvist i den skara som Horace Engdahl benämner »existensfrågornas prästerskap» (s. 146). Dock hindrar den hemvisten inte, som sagt, att jag haft stor glädje av att läsa *Stilen och lyckan*.

Björn Sundberg

Poesi och vetande. Till Kjell Espmark 19 februari 1990. Redaktion: Urpu-Liisa Karahka Anders Olsson. Norstedts 1990. – *Kritik och teater*. En vänbok till Bertil Nolin. Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet 23. Göteborg 1992.

En bibliografi över Kjell Espmarks produktion, vetenskaplig och litterär, avslutar volymen *Poesi och vetande*. För den första uppsatsen svarar Inge Jonsson som reflekterar över internationalisering och huma-

nisering mot bakgrund av sina erfarenheter som universitetsrektor och Kjell Espmarks ämneskollega. »Enligt min mening är en radikal förstärkning av lärarnas ämneskompetens det viktigaste reformbehovet i hela utbildningsväsendet», förklarar han. I den brokiga mångfalden av bidrag till festskriften finns »ett memoarkapitel», Realskola, där Tomas Tranströmer delger sina minnen från Södra latin och av lärarna här. »Södra latin var alltigenom maskulin, skolan var lika enkönad som ett munkkloster eller en kasern», konstaterar han. Filmen Hets som just under hans tid här spelades in i skolan ger en autentisk bild av denna stryk- och pluggskola, menar tydiligen Tranströmer. Men undervisningen gav resultat: ingen skrev lika fort som Tranan! »För mig är denna historia på något sätt tröstande. Numera känd för bristande produktivitet, var jag då tydligen bekant som snabb-skrivare, en som syndade med för stor produktivitet, en ordens stachanovit.» (I Minnena mig (1993) finns ju »memoarkapitlet» omtryckt.)

Kjell Espmark var Östra realare samtidigt med Pär Wästberg; denne noterar nu i sitt bidrag hur Espmark debuterade i samma nummer (1942:2) av gymnasietidskriften Medan Lagrarna Gro som Tranströmer. Själv satt Wästberg sjuottonårig som en av redaktörerna för den nystartade Femtital och han återger den flyhänta kommentar som han prompt levererade till ett refuserat poem av Espmark, Ironisk dialog. Wästberg karakteriserar i övrigt Kjell Espmarks utveckling som lyriker. »Hans språkliga fantasi har växt med åren liksom en smärtfylld, resignerad medkänsla.» Werner Wolf Glaser, som hösten 1978 fullbordade ett verk för solo, kör och orkester med titeln Röster under jorden, där han tonsatt 16 av Espmarks 25 dikter i samlingen Samtal under jorden liksom några strofer av Gunnar Ekelöf, berättar om sitt arbete på att överföra det hårt tuktade verklighetsmaterialet i Espmarks diktbok till en 16-satsig komposition. Glaser talar om sin fascination inför texten som han inte utan skäl jämför med Aniar och konstaterar hur Espmarks strängt formulerade objektivitet bottnar i en utomordentlig hetta. »Genom att deklarerar denna text med toner, interfoliera med melodiska och rytmiska (ur det semantiska förrådet tagna) citat, kan den ges en klanglig rymd, så att den blir synlig som det den är: en väldig al-fresco-målning av en ond tid.» Här kan det vara på sin plats att också omnämna den porträttedikt, Dagarna, av Ulf Eriksson som ställts främst i volymen.

Till bokens mer substantiella bidrag hör Anders Cullheds Figur och fiktion i barockpoetiken. Magnus von Platen kan i sin kompetenta granskning av den första väldiga delen av Stellan Arvidssons Thorildmonografi redovisa en efterskörd, som han säger; »arkivarbetet, handskriftletandet, hade kunnat bedrivs mer energiskt». Ett av fynden är en stort upplagd »Annonce» i Dagbladet: Välsignade tryckfriheten för den 18 mars 1782 och där den tjänstesökande husläraren Thorild betonar att han inte vill lämna ut viss relevant information om sin person. I stället redogör han för sin aktuella lektyr. »Ingen annan arbetslös informator torde ha kommit med en så jämlik propå som att den tjänstesökande och hans eventuella

principal skall mötas och samtala för att utröna om de passar för varandra.» Platen argumenterar övertygande och briljant för sin uppfattning att just Thorild var annonsören.

Ingemar Alguin publicerar ett utsnitt ur ett kapitel om Strindbergs tidigare romanprosa och Kerstin Dahlbäck gör några reflexioner kring postkontor och brev i Till Damaskus I. Örjan Lindberger behandlar Fröding och den lyriska modernismen; Reidar Eknens »frihandsteckning» Visuella fält i modern poesi lämpar sig väl att läsa i anslutning till den förra uppsatsen. Med Kjell Espmark som vägledare företar Ulf Olsson och Urpu-Liisa Karahka nedslag i Harry Martinsons och Artur Lundkvists tidiga författarskap. Ebba Witt-Brattström åter förfäktar att »Gunnar Ekelöf inspirerades av, mätte sig med och åtrådade Edith Södergran».

En vänbok till Bertil Nolin, *Kritik och teater*, inleds med en betraktelse av Lars Lönnroth över Atterbom och den fornnordiska mytologin. Dikten Skaldarmal, ringaktad av den forskare som mest ingående studerat den, Erik Wallén i avhandlingen Studier över romantisk mytologi i svensk litteratur (1923), uppvärderar nu Lönnroth och talar rentav om »originalens magiska kraft och svindlande flöde av bilder». Atterbom omarbetade Skaldarmal på äldre dagar och slopade härvid den kommentar som hade åtföljt detta »första och kanske djärvaste försöket att upp-rätta en systematisk sinnebildslära för moderna dik-tare på grundval av nordisk mytologi».

Börje Räftegård uppmärksammar en obeaktad skrift av Elias Wilhelm Ruda, En tysk resandes ströfverier på svenska parnassen (1830). Ruda var en svensk student vid Uppsala akademi, död 1833, som i sin anonyma, hos Zacharias Häggström tryckta skrift tillgrepp en fiktionsram med en tysk parnassvandrare som i tre brev ger en personligt hållen översikt över den svenska litteraturen alltifrån gustavianerna. Det blir en rapportering inte helt utan intresse för eftervärlden, en liten älskvärd, litteraturkritisk utblick som Räftegård säger. Med nöje tar man likaså del av Lars Peter Rømhilds uppsats om den danske kritikern Valdemar Vedels relationer till Sverige; boken Svensk Romantik förelåg 1894 och nyare svensk litteratur granskade han av och till i Nordisk tidskrift och på andra håll. Rømhilds presentation utgör över huvud något av en äreräddning av en kulturpersonlighet, i Dansk litteraturhistorie (bd. 6, 1985, s. 482 ff.) reducerad till en reaktionär nostalgiker. Vedels förste lärare var Georg Brandes som ställs än mer i fokus i Thomas Olssons studie Brandes och Strindbergs läro-år liksom i Carl Erik Bays Til kritikken af Georg Brandes som jøde. Olsson argumenterar stringent för en från »forskningstraditionen» avvikande syn på den strindbergiska »Kandidatuppsatsen». »[...] det är orimligt att som den svenska Strindbergstraditionen hävda, att Strindberg i sin kandidatuppsats rentav föregriper eller förutser *Emigrantlitteraturens* program. Jag har visat att den akademiska efterhegelska estetiken är ett tydligt inslag i den unge Strindbergs bildningsgång, ungefär på samma sätt som den är under Brandes 'læreaar'.»

Carl Erik Bay åter går nog så skarpt till rätta med Kristian Hvidt för dennes framställning rörande »Edward och Georg Brandes opfattelse af deres jødiske herkomst», i uppsatsform liksom i boken *Edvard Brandes. Porträt af en radikal blæksprutte* (1987). Inger Månesköld-Öberg belyser Erik Hedéns roll vid aktualiserandet av Ola Hanssons författarskap i början av 1900-talet. Bland övriga uppsatser har jag fast mig vid en liten Walter Benjamin-studie av Mikael van Reis i viss anknytning till Ulf Peter Hallbergs översättning *Passagearbetet 1–3* (1990). Benjamins ark kallar van Reis betraktelsen; han nämner hur Benjamin lät trycka en bok, *Deutsche Menschen*, i Schweiz 1937. Den rymde brev alltifrån Weimarklassicism till Nietzsche och den bar en dedikation från Benjamin till hans syster: »Denna ark, byggd efter judisk modell, till Dora, november 1936.» Det var en trotsig bekännelse till det tyska kulturarvet och samtidigt till syskonens judiska hemmahörighet.

Ulf Wittrock

Textual Liberation. European Feminist Writing in the Twentieth Century. Edited by Helena Forsås-Scott. Routledge. London and New York 1991.

Som ett första försök att ge en framställning av kvinnornas litterära produktion i ett större sammanhang presenterade Hiltrud Gnüg och Renate Möhrmann sitt pionjärbete *Frauen Literatur Geschichte. Schreibende Frauen vom Mittelalter bis zur Gegenwart* (1985); jag har visat på boken i *Samlaren* 1985. Ett stort antal mestadels kvinnliga medarbetare har bidragit till samlingsvolymen med uppsatser som alltifrån medeltidens kvinnokultur vid kloster och hov sträcker sig ända fram till vår egen tids »feministiska uppbrott». Det rör sig genomgående om informativa och synpunktsrika bidrag som när Hiltrud Gnüg själv fokuserar »Erotisch-emanzipatorische Entwürfe» från förra sekelskiftet.

Feminist writing i Europa från vårt eget århundrade försöker Helena Forsås-Scott att med hjälp av åtta kvinnliga medarbetare överblicka i *Textual Liberation*, också det således en samlingsvolym. I sin Introduction karakteriserar Forsås-Scott boken som en produkt av »second-wave feminism», denna verkan kraft just i fråga om »the large-scale recovery of women's writing from the past». Forsås-Scott har funnit den uppdelning i tre faser, »the Feminine, the Feminist, and the Female» som Elaise Showalter lanserade i *A Literature of Their Own* (1977), väl tillämpbar för eget bruk i sin inledande komparativa översikt. »In view of the close relationship between the women's movements and women's writing, we can expect considerable variations in the chronology of Showalter's phases in different countries, even if the sequence remains unaffected.» Forsås-Scott har själv tagit sig an de skandinaviska länderna medan de övriga bidragsgivarna svarat för »feminist writing» i Tyskland, Östeuropa, Ryssland, Frankrike, Spanien, Italien och Turkiet. »Broadly speaking, the countries

considered here belong to a northern and southern sphere», anmärker Forsås-Scott vars försök att teckna konturerna av vårt sekels »European feminist writing» slagit väl ut. Med påtagligt engagemang dröjer hon vid »second-wave feminism». »In this propitious climate, feminist writing has flourished, prompting the creation of new publishing houses and attracting increasing attention from established publishers.» Forsås-Scott poängterar hur *l'écriture féminine* har inneburit en litterär frigörelse, »a move away from conventional realism», inom ett flertal språkområden, och hon åberopar i detta sammanhang antologin *Les Femmes s'entêtent* (Women Remain Obstinate, 1974). De bibliografiska förteckningarna i boken utgör ett värdefullt tillskott; att Gnüg/Möhrmanns samlingsvolym inte finns upptagen förklaras väl av det förhållandet att tyngdpunkten har lagts på verk som finns tillgängliga på engelska.

Helena Forsås-Scotts *Textual Liberation* utgör över huvud en stimulerande och sakkunnig introduktion i »modern feminist writing»; »the intention has been to provide a set of initial maps for the English-speaking reader.» Vad den nordiska litteraturen beträffar föreligger nu ett par engelskspråkiga antologier som är inriktade just på kvinnligt författarskap. *Longman Anthology of World Literature by Women 1875–1976* (New York and London 1989) med M. Atkin och B. Sholdar som utgivare förmedlar en mångfald texter av nordiska författarinnor och likaså *Scandinavian Women Writers: An Anthology from the 1880s to the 1990s* (New York and London 1989). Utgivare av den senare antologin är I. Claréus som också svarar för en kortfattad översikt över hela den nordiska litteraturen i den förra volymen.

Ulf Wittrock

Ur könets mörker. Litteraturanalyser av Ebba Witt-Brattström. Norstedts 1993.

Under de senaste åren har begreppet kön alltmer kommit att stå i fokus i den feministiska litteraturforskningen. Att undersöka kvinnliga författarskap innebär därmed också att se dem i förhållande till den dominerande könsordningen. Utforskandet av könsbegreppet har fört till en livlig debatt och bl.a. resulterat i introduktionen av termen genus som en ersättning för begreppet socialt kön. Ebba Witt-Brattströms senaste bok, *Ur könets mörker*, ansluter sig således till en central fåra inom feministisk litteraturforskning. Boken som har underrubriken litteraturanalyser, sträcker sig från den heliga Birgitta fram till de allra modernaste kvinnliga författarna som Mare Kandre, Ann Jäderlund och Katarina Frostenson. Olika aspekter av begreppet kön håller samman litteraturanalyserna. Som bokens titel antyder är det dock framför allt de svårfångade djuppsykologiska dimensionerna som står i centrum. Analyserna är delade i fyra avdelningar och i de tre första rör EWB sig framför allt i det »könets mörker» där identiteten och sexualiteten har sitt ursprung. För att kunna för-